

Олександр МОКРОГУЗ

В С Т У П
до історії України
та громадянської
освіти
5 клас

Навчальні матеріали
для закладів загальної середньої
освіти **Частина 2**

Пілотний проєкт

а|кадемія

7 ПОНЯТТЯ

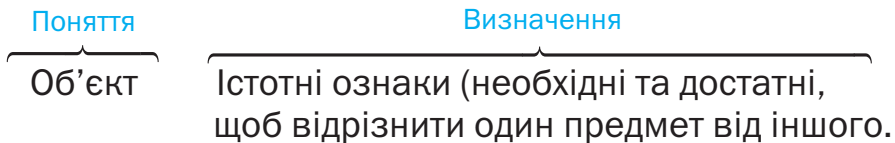
 Звідки ми дізнаємося, що означає слово?

1. Слова та їхнє значення. Поняття

Будь-яка оповідь складається зі слів. Слова, передаючи емоції і думки, формують фрази та речення. Усе, що людина знає про світ, вона виражає подумки або письмово за допомогою понять.

Поняття — відображення властивостей об'єкта через розкриття його істотних ознак.

Істотними є такі ознаки, без пізнання яких неможливо сформулювати думку про об'єкт (предмет, явище чи процес). Саме на основі істотних ознак розкривають зміст поняття, тобто здійснюють його визначення. Для цього необхідно детально дослідити об'єкт, який воно розкриватиме.

Відоме вам поняття «країна» має багато визначень. Ось кілька з них, узяті із різних джерел:

Країна — територія з визначеними кордонами й населенням, що являє собою єдине ціле з погляду історії, культури, нації та може бути незалежною або залежною (Вікіпедія).

Країна — визначена територія, що становить єдність із погляду історії, природних умов, населення (спільноти людей, які проживають на цій території) і має державний суверенітет (Вікіпедія).

Країна — територія, що становить єдність із погляду історії, природних умов, населення тощо (Словник).

1. Чим різняться подані визначення? Укажи ці відмінності.
2. Яке визначення, на твою думку, найповніше? Чому ти так вважаєш?
3. Які ще ознаки можна зарахувати до поняття «країна»?

Отже, поняття «країна» означає, що це — територія

- зі схожими природними умовами,
- яка має кордони,
- на якій може функціонувати єдина грошова система,
- на якій населення має спільну історію і культуру,
- яка може мати столицю та офіційні символи.

Отже, поняття допомагають висловлювати думку зрозуміло й точно, що дає змогу уникати непорозумінь і доходити згоди.

1. За наведеними ознаками сформулюй власне визначення поняття «країна».
2. Які з цих ознак відображені в піктограмі «країна»?
3. Яким способом можна ускладнити піктограму?

2. Терміни

Людина, намагаючись донести інформацію іншим, зацікавлена в тому, щоб цю інформацію сприйняли. Однак часто в мові людини трапляються слова, значення яких розуміють не всі. Таких слів чимало в мові людей різних професій, наприклад істориків.

Трипільська культура — це археологічна культура часів енеоліту. Її назва походить від назви села Трипілья, що на Київщині. Вона є однією з основних землеробських культур мідно-кам'яної доби на території України. Археологічні розкопки на Київщині наприкінці XIX століття очолив Вікентій

2. Які слова не є термінами, і ти можеш їх пояснити.
3. Де можна знайти пояснення незрозумілих термінів?

Від розуміння людиною змісту термінів залежить її сприйняття інформації. Людина більше довіряє тому, про що знає, а маловідоме викликає в неї недовіру. Тому важливо під час навчання запам'ятати якомога більше термінів, зрозуміти їхнє значення і доречність застосування. Із часом ними можна буде скористатися в розповідях, письмових повідомленнях і під час виконання завдань. І ми вже почали це робити.

! Пригадай терміни, вивчені на попередніх заняттях.

Читаючи текст, варто пам'ятати, що в різні часи значення слів може бути неоднаковим. Скажімо, для нас «гімназія» — це заклад освіти, а в Давній Греції — місце для фізичних, гімнастичних вправ. Може видатися дивним, однак для давніх греків слово «школа» означало відпочинок, дозвілля.

Мова — універсальний засіб спілкування людей. І дуже важливо, щоб усі його учасники — ті, хто надсилає повідомлення, і ті, хто його сприймає, — однаково розуміли зміст слів. Наслідком різних їхніх трактувань є фейки.

- ?**
1. Пригадай, що таке фейк.
  2. Як дізнатися, що учасники спілкування однаково розуміють слова?

3. Як працювати з поняттями

Для того щоб привернути увагу до конкретного поняття, його виокремлюють у тексті іншим шрифтом. За потреби уточнити його зміст необхідно звернутися до словника чи енциклопедії. Щоб запам'ятати поняття, потрібно добре уявити об'єкт, який воно позначає, і якомога частіше його застосовувати в усній та письмовій мові. Людині важливо і самій уміти формулювати визначення понять.

Правильному визначенню, тлумаченню та застосуванню понять і термінів допомагають знання логіки та навички логічного мислення.

ПАМ'ЯТКА

«Як сформулювати визначення нового поняття»

1. Визнач істотні ознаки об'єкта (предмета або явища).
2. Зафіксуй поняття, яким позначають цей об'єкт (предмет або явище).
3. Сформулюй визначення поняття, чітко розкривши ці ознаки.
4. Перевір, чи справді розкриває воно зміст поняття.

Створення поняття «Волонтер» за поданими джерелами

Розглянь візуальні матеріали.

Прочитай уривки зі статей.

Уривки зі статті

**«Українське волонтерство — явище унікальне.
Йому завдячуємо суверенітетом»**

...Волонтер діє за покликом душі, з відчуття потреби реалізувати свою громадянську позицію (саме такі люди формують суспільну свідомість). Діяльність волонтерів безкорислива, неприбуткова. Вони не отримують ні зарплати, ні жодної матеріальної вигоди, все роблять безкоштовно. І єдина їхня нагорода — визнання громади, що може трансформуватись в обрання на різні державні посади чи висування на нагородження медалями та орденами. І нарешті, волонтерська робота має суспільно важливий харак-

тер, тобто спрямовується на розв'язання проблеми, що турбує багатьох громадян і з певних причин не може бути повністю подолана зусиллями держави...

Уривок зі статті

«Волонтерство — все, що потрібно знати»

За даними UN Volunteers (підрозділ ООН, присвячений волонтерству та волонтерській діяльності), приблизно кожен сьомий землянин є волонтером — таких майже мільярд (970 млн, якщо бути точнішими).

В Україні близько 12 відсотків населення долучається до волонтерського руху, і ця цифра потроху зростає.

Допомагати можна безліччю способів:

1. Конкретними справами.
2. Власними навичками та знаннями.
3. Навчанням та менторством.
4. Збором коштів, ресурсів, поширенням інформації.

Найголовніше — не ставити собі обмежень. Будь-яка допомога важлива, тому варто робити те, що ви можете і хочете саме зараз, не чекаючи кращого часу чи ідеальних можливостей.

1. Згадай: можливо, ви з друзями також працювали як волонтери.
2. Визнач основні думки, які містять ці матеріали.
3. Створи і запиши своє визначення поняття «волонтер».

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Пригадай, яким є на вигляд будь-який кросворд. Що потрібно зробити для виконання завдання у кросворді? Які спеціальні слова використовують у кросворді для його заповнення?
2. Чому важливо знати визначення слів? Як це може знадобитися в повсякденному житті?

3. Яке поняття можна визначити за такими ознаками: «приміщення, будівля», «здійснюється навчання», «колективи учнів», «педагоги», «тривалий процес»?

РОБЛЮ

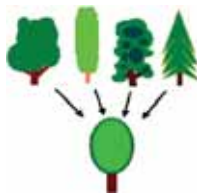
1. Уклади мінісловник до параграфа.
2. З допомогою вчителя та малюнка порівняй поняття «країна» і «держава». Назви їхні спільні й відмінні ознаки. Порівняй визначення слова «країна», подані в тексті й на малюнку.

3. Створи власні визначення понять «учень», «демократія», «суспільство».

ДУМАЮ

1. Чому один термін може мати різні значення?
2. Чому для створення визначення будь-якого поняття потрібні знання логіки та навички логічного мислення?
3. Поясни поданий малюнок, використавши інформацію цього параграфа.

8 Узагальнення теми 1 «Що таке суспільство та історія»

Вітаємо, тобою опановано перший розділ «Вступу до історії України та громадянської освіти». Ми з'ясували, що кожна людина має різноманітні життєві потреби. Для задоволення особистих і суспільних потреб важливо спиратися на пам'ять про минуле країни, народу та засади громадянської освіти.

Людині важливо розуміти свої потреби. Серед них є фізіологічні — потреби в повітрі, воді, їжі, безпечному доквіллі. Є потреби, зумовлені життям у суспільстві, — мати сім'ю, друзів, колектив співробітників, розвиватися.

Кожна людина має також особливі потреби, не схожі на потреби інших людей. Особливі індивідуальні потреби роблять її унікальною, а спільні вселяють їй відчуття належності до конкретних спільнот, суспільства загалом. Спільноти і суспільства, що складаються з особистостей, також різноманітні.

Для узгодження інтересів, способів задоволення своїх потреб люди створили правила співжиття. Ці правила виражені в законах. У їхній основі — права людини, що ґрунтуються на повазі до людської гідності та рівності всіх. Права людини, зокрема і дитини, різноманітні, вони стосуються різних сфер життя. Правила співжиття діють у демократичних, вільних суспільствах. Демократичні держави забезпечують дотримання цих правил.

У кожної людини є історія, що стосується її особисто та її родини. Із таких історій складається історія спільнот, суспільства та людства. Вона охоплює історію відносин між людьми, матеріальних речей, уявлень про світ і багато чого іншого. Так вибудовується історія суспільства, в основі якої спільний досвід.

Хто ж творить історію? Яка роль особистості в історичних процесах? Відповіді на ці запитання дуже важливі для розуміння всього, що відбувається в суспільстві.

Кожна людина має свій особистий простір. У демократичних державах його недоторканність захищають закони. Дотримання прав людини, спільнот, людства — одна з багатьох тем, які вивчає історія.

Ти вже знаєш, що історію як науку створюють люди, які мають власні уподобання, можуть помилятися і вводити інших в оману. Справжня історія ґрунтується лише на фактах.

Для історика і для людини, яка щойно почала вивчати історію, постають питання: що таке історичні подія, явище та процес; які події утворюють явище; як послідовність подій формує процес? Для розуміння історичних подій важливо віднайти відмінності між причинами та приводом, наслідками та значенням. При цьому варто пам'ятати, що події завжди відбуваються за конкретних умов і мають конкретні ознаки.

Дуже важливо, щоб усі однаково розуміли, про що йдеться в історичних творах. Кожне слово може мати особливе значення для окремої людини. Тому, досліджуючи історію, вчені застосовують терміни і поняття, значення яких виражають істотні ознаки об'єктів (предметів, явищ і процесів). Без розуміння змісту понять ми не зможемо однаково розуміти наше минуле.

Отже, у першому розділі ми почали ознайомлюватися зі змістом і завданнями історії та громадянської освіти, які надалі будуть розширені.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

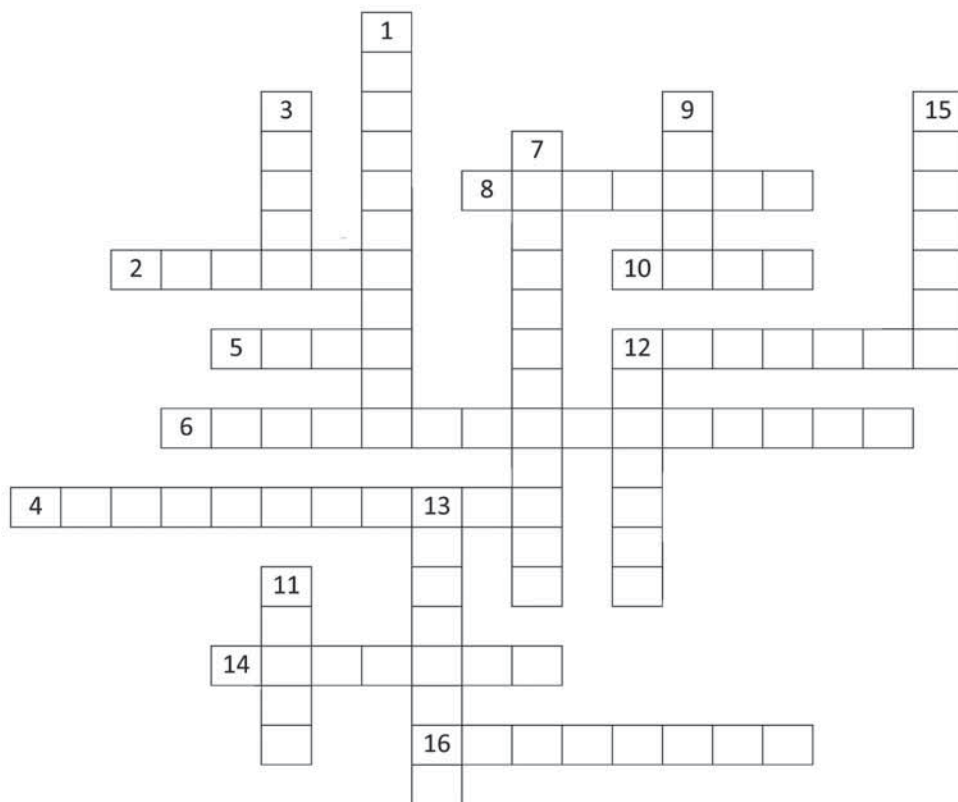
1. Перед тобою кросворд. Створи до поданих слів короткі визначення, але так, щоб вони не повторювали визначення, подані в підручнику. Наприклад, «Громадянська освіта — освіта, яка готує людей до життя в демократичному суспільстві». Можна обрати не всі, а декілька слів.

За горизонталлю:

2. Пам'ять. 4. Особливість.
5. Факт. 6. Різноманітність.
8. Причина. 10. Фейк.
12. Історія. 14. Потреби.
16. Наслідок.

За вертикаллю:

1. Суспільство. 3. Подія.
7. Громадянська. 9. Явище.
11. Умова. 12. Історик.
13. Судження. 15. Поняття.

2. Створи розповідь про наслідки зображеного на фотографії, що демонструє випадок зі шкільного життя.

3. Створи розповідь за двома фотографіями, поданими нижче, описавши уявну ситуацію та використавши поняття «подія», «явище», «причина», «особливість», «умова», «наслідок».

4. Як за допомогою цих малюнків, що зображують події минулого, пояснити, що таке «порушення прав людини» і навіщо потрібні демократія та свобода?

5. Подані зображення, на твою думку, є фактами, фейками чи судженнями? Чому ти так вважаєш? Що з історії України символізують ці зображення?

Тема 2.

Джерела пізнання суспільства

9 Джерела інформації

 Звідки ти отримуєш інформацію впродовж дня? Чому людині важливо отримувати інформацію?

1. Джерело інформації

Усім уже зрозуміло, що інформація надзвичайно важлива в житті людини та суспільства.

Інформація — дані про навколишній світ, які можна зберігати, перетворювати, передавати і використовувати.

Інформація повідомляє про факти, події та явища.

Сучасна людина отримує за день дуже багато інформації. Способів її отримання безліч.

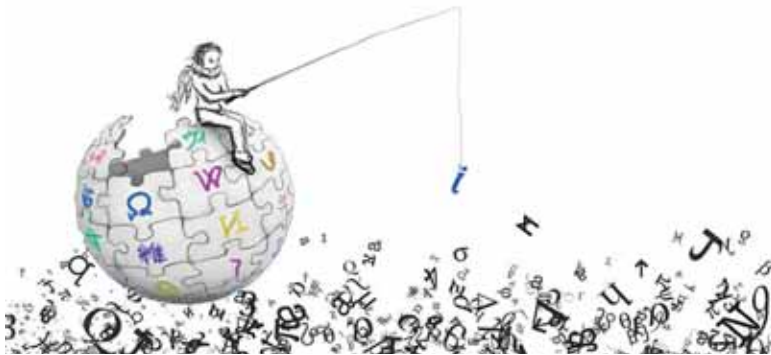

1. Що на поданому малюнку є інформацією?
2. Можливо, на малюнку (с. 62) не вказано ще якісь джерела, з яких ти черпаєш інформацію?

На початку своєї історії людство дізнавалося про світ зі спостережень, усних оповідей, предметів. З часом почали з'являтися нові джерела інформації.

! Придумай назву для цього малюнка.

Джерело інформації — людина чи предмет, що зберігає інформацію.

Джерелами інформації можуть бути співрозмовники, різні предмети (книга, комп'ютер, телевизор тощо). У процесі вза-

ємодії ця інформація доходить до інших. Головне полягає в тому, щоб джерело інформації допомогло людині задовольнити її інформаційні потреби.

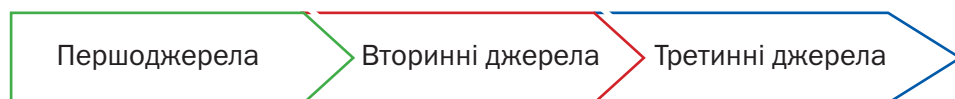
Інформаційні джерела бувають первинні (першоджерела), вторинні й третинні.

Учені, які досліджують історичні події, працюють із джерелами, створеними в ті часи, коли вони відбувалися. Такими джерелами можуть бути предмети, писемні документи, легенди тощо. У дослідженні недавньої історії важливі спогади свідків.

Джерела, які ніхто не змінював, називають *першоджерелами*. *Вторинні джерела* містять інформацію, створену на основі узагальнення первинних джерел. Вони описують, коментують, аналізують першоджерело, надають висновки про нього та події. Такими джерелами є наукові статті й книги.

? | Чому біографія людини є вторинним джерелом?

Третинні джерела узагальнюють відому інформацію з певної теми на основі результатів наукових досліджень із залученням узагальнень багатьох дослідників. Прикладом третинних джерел інформації є підручники, енциклопедії, словники, путівники.

- ? |**
1. Яким джерелом інформації є теленовини?
  2. Який вид джерела, на твою думку, є найбільш достовірним?
  3. Запропонуй піктограми для цієї схеми.

2. Види інформації

Інформацію поділяють не тільки за послідовністю її виникнення (це було з'ясовано в попередньому пункті параграфа), а й за іншими ознаками.

! Пригадай, що таке ознака.

У таблиці подано види інформації за конкретними ознаками.

Види інформації

За способом сприйняття	<i>Зорова</i> — через зір. <i>Слухова</i> — через органи слуху. <i>Тактильна</i> — на дотик. <i>Нюхова</i> — через нюхові рецептори. <i>Смакова</i> — через смакові рецептори
За формою подання	<i>Текстова</i> — з використанням літер та інших символів. <i>Числова</i> — з використанням цифр і знаків. <i>Графічна</i> — на основі зображень. <i>Звукова</i> — усна або у форматі звукозапису. <i>Аудіовізуальна</i> — одночасні рухомі зображення і звук
За призначенням	<i>Масова</i> — зрозуміла більшості людей. <i>Спеціальна</i> — зрозуміла окремим людям чи групі людей. Такою є і секретна інформація. <i>Приватна (особиста)</i> — стосується окремої людини
За значенням	<i>Актуальна</i> — цінна в конкретний момент часу, конкретним людям, групам. <i>Достовірна</i> — перевірена, отримана з надійних джерел. <i>Повна</i> — достатня для прийняття рішення або розуміння. <i>Цінна</i> — корисна для використання за визначеною тематикою

1. Наведи приклади видів інформації, назви яких виокремлені в таблиці.
2. Чи знаєш ти інші види інформаційних джерел?

3. Роль різних джерел інформації в забезпеченні повноти розуміння фактів

Як бачимо, існують різноманітні види інформації, які допомагають установити факти. Для того щоб зрозуміти зміст

фактів, треба залучити кілька джерел інформації. Це дуже важливо, бо джерело може містити фейкову (неправдиву) інформацію. І якщо воно єдине, то дослідники зроблять неправильні, помилкові висновки.

! Пригадай, що таке факт і фейк.

Прочитай, виконай завдання і дай відповідь на запитання

Ти знаєш, яким є прапор України — про це сказано в Конституції України: *«Державний Прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів»*. Однак у соціальних мережах можеш прочитати повідомлення, що кольори прапора вигадані під час створення Конституції, а прапор українців був зовсім інший. Тому тобі потрібно з'ясувати, чим є згадане повідомлення — фактом чи фейком.

Опрацюй джерела.

Джерело 1. Текстове джерело.

Яків Головацький про прапор українців (Львів, 1848 р.):

«Синій колір, як чисте небо південної Русі, ясний, погідливий, як душа щирого Русина, зображав мир і спокій. Золотий колір, як ті зірничі на яснім небі, зображали ясне світло, до якого нам прагнути належить».

? | Як ви зрозуміли, про які кольори йдеться?

Джерело 2. Візуальні джерела.

Герб Малої Русі (України)
(німецький гербовник
1586 р.)

Прапор Руської
(української) національної
гвардії (1848 р.)

«Своєї хати своя правда,
і сила, і воля»
(Плакат 1917 року)

Джерело 3. Власні джерела.

Знайди в інтернеті інші джерела, які допоможуть аргументувати відповідь на поставлене запитання.

1. Чи вдалося знайти інформацію про історію кольору українського прапора?
2. Які види джерел інформації відповідно до їхньої класифікації, поданої в таблиці, використано в цьому мінідослідженні?
3. До яких висновків спонукало ознайомлення з ними?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Які із запропонованих джерел належать до першоджерел?
Щоденник, наукова стаття, оригінальна картина, підручник, договір між державами, сторінка в енциклопедії, словник.
Відповідь обґрунтуй.
2. Поясни подані значення інформації: роз'яснення; виклад фактів і подій; витлумачення; представлення, поняття; ознайомлення, просвіта.
3. Чому існує так багато видів інформації?

РОБЛЮ

1. Класифікуй подані вище зображення за видами інформації, яким вони, на твою думку, найбільше підходять. Візьми до уваги, що одне джерело може належати до кількох видів інформації. Поясни свій вибір.
2. Відшукай в інтернеті три джерела інформації, які розкривають будь-яке з питань теми «Що таке суспільство та історія».
3. За допомогою інших джерел з'ясуй достовірність інформації: «Харків був столицею України. Згодом столицею став Київ». Які джерела стали в нагоді? Ця інформація підтвердилася чи виявилася хибною?

ДУМАЮ

1. Усю накопичену людством інформацію знати неможливо. Що зробили і продовжують робити люди, аби її не втратити, додавати до неї нову і легко знаходити в ній те, що потрібно?
2. Чи може першоджерело містити фейкову інформацію?
3. Чому в наукових роботах є перелік використаних джерел? Чому без цього роботу не вважають науковою?

---

10 Усна історія

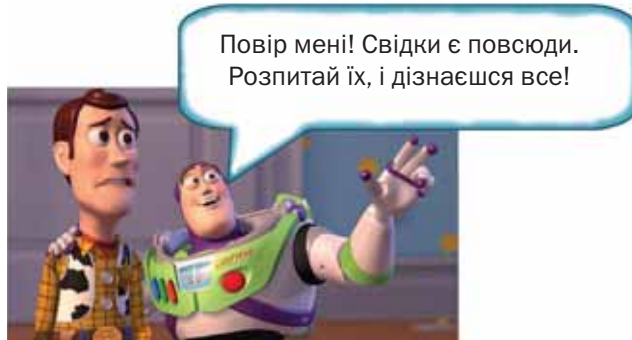

 Чому діти ставлять багато запитань дорослим?

1. Свідок подій

Найкращий спосіб дізнатися про суть події — особисто її спостерігати. Однак ми не можемо побувати скрізь, де хотіло-

ся б. А перебуваючи на місці події, не вдається побачити все. Саме тому для з'ясування важливих деталей доводиться розпитувати якомога більше свідків.

Свідок — людина, яка була очевидцею події й готова підтвердити або спростувати пов'язану з нею інформацію.

! Визнач відмінність між свідком та учасником подій.

У часи, коли люди ще не мали письма, телебачення та інтернету, розповідь свідка та його переказ були основними джерелами інформації. Саме тому вони радо зустрічали мандрівників, купців і розпитували про те, що ті бачили.

Відомо, що «батько історії» Геродот свої дослідження про греко-перські війни готував на основі бесід із очевидцями. Усне свідчення як джерело інформації має цінність і тепер. Його ще називають усною історією.

Усна історія — інформація про людей, сім'ї, повсякденне життя і пов'язані з ними події.

Інформацію отримують від людей, які були в гуці подій або спостерігали за ними і чий спогади варті того, аби їх зберігати для майбутніх поколінь. Усна історія може поєднувати різні погляди, більшість із яких неможливо знайти в письмових джерелах. Розповідь людини про себе також є усною історією.

Дослідники усних історій звернули увагу на те, що спогади людей про одну й ту саму подію і ставлення до неї різнилися між собою. Це зумовлено залежністю сприйняття події від світогляду, інтересів та ідентичності людини. Скажімо, поразка футбольної команди для одних людей буде драмою, а для інших — святом. Збережена в людській пам'яті історія може відрізнятись від офіційної, яку описано в підручнику.

1. У чому суть суперечки дітей на фото? Як їм дійти згоди?
2. Чому одні й ті самі усні історії різних людей різняться: через знання різних фактів чи через різне до них ставлення?
3. Чому свідок може казати неправду? Як визначити, де у свідченнях неправда?

Наявність свідків важлива для дослідження подій та встановлення фактів.

Історія — це свідок, який свідчить про те, що час минає (*Марк Тулій Цицерон*).

Слухаючи свідка, ви стаєте свідком (*Елі Візель*).

Пісні часто пишуть люди, які є свідками історії (*Джордж Незеркат*).

Ні в що не можна вірити, крім того, що хтось бачив або знає від очевидця (*Томас Джефферсон*).

Прокоментуйте зміст крилатих висловів.

2. Інтерв'ю

Дані усної історії отримують завдяки інтерв'ю.

Інтерв'ю — бесіда, що побудована за планом із обов'язковою фіксацією відповідей.

Людину, яка ставить запитання, називають інтерв'юером/інтерв'юеркою, а яка відповідає на них — респондентом/респонденткою або інтерв'юйованим/інтерв'юйованою.

Інтерв'ю є одним із важливих джерел інформації. Крім розмови віч-на-віч, для його проведення активно застосовують дистанційні форми: телефонне та онлайн-інтерв'ю.

Як спосіб отримання інформації інтерв'ю має багато переваг, оскільки дає змогу:

- познайомитися з очевидцями події і переконатися, що в них може бути власне її розуміння;
- побачити й відчути їхнє ставлення до того, що вони розповідають;
- на підставі аналізу інформації, отриманої від різних людей, розвивати в собі критичне мислення;
- знаходити підстави для подальших досліджень події чи правдивості історії про неї.

Для історика важливо правильно опрацювати отриманий під час інтерв'ю матеріал, передусім порівняти його з іншими джерелами інформації.

1. Розглянь ілюстрацію. Чому дослідниця вказує пальцем на текст?

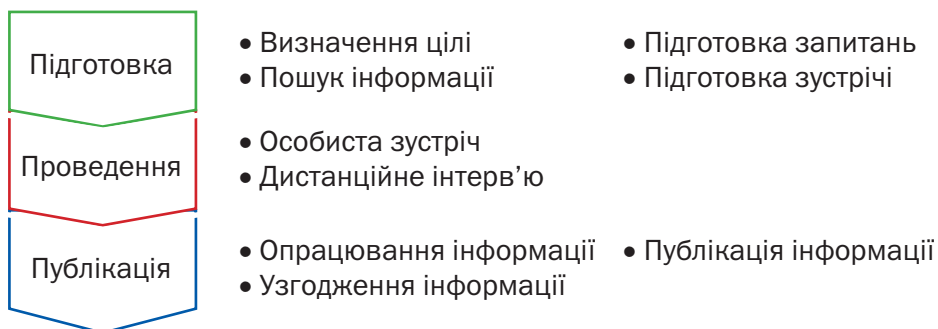
2. Який діалог міг виникнути між особами, зображеними на малюнку?
3. Уяви, що ця ілюстрація супроводжує публікацію на сайті новин. Запропонуй до неї заголовок.

Інтерв'ю — це також можливість усвідомити, що про минуле люди дізнаються з чийось розповідей, а всі джерела інформації мають свого автора.

3. Як брати інтерв'ю

Створення інтерв'ю відбувається в кілька етапів, а його проведення має відповідати певним правилам.

Схема інтерв'ю

Спочатку визначають цілі інтерв'ю, наприклад дізнаються про роль події в житті її учасника. Потім опрацьовують доступні джерела: фотографії, текстові матеріали. Далі формулюють запитання та готують зустріч.

На зустрічі обов'язково треба зафіксувати дані про особу (ідентифікація), яка дає інтерв'ю. Це важливо, оскільки від того, ким є особа, залежатимуть її судження.

	Ідентифікація респондентки/респондента
ім'я (якщо є на це згода)	• Іванна Іванченко
дата та місце народження	• 1990 року народження, в місті Полтава

Продовження таблиці

освіта	• середня — школа № 1 м. Полтава; вища — Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова
місце роботи	• сімейний лікар
місце проживання	• м. Хмельницький
сімейний стан	• одружена, двоє дітей
інші дані	• відзнака Президента України «За участь в антитерористичній операції»
У жодному разі НЕ МОЖНА публікувати персональні відомості!	

1. Які запитання ти б поставив респондентці/респондентові?
2. Чому не можна розголошувати персональні дані?

Уся розмова має бути записана на диктофон. Інтерв'юер/інтерв'юерка має заохочувати й підтримувати розповідь респондента/респондентки, не перебиваючи його/її.

Так було. Перший застосований на практиці мікрофон сконструйовано в 1876 році — це був вугільний мікрофон Томаса Едісона. Примітивні мікрофони, названі трансмітерами, конструювали і раніше.

Після інтерв'ю необхідно відредагувати текст і надати його для ознайомлення оповідачеві/оповідачці. Він/вона має право уточнити, виправити або прибрати конкретні положення. І лише після його дозволу текст можна оприлюднювати.

Важливий елемент усної історії — спілкування з родичами на конкретну тему. Досвід такого інтерв'ю допоможе у створенні усних історій з незнайомими людьми.

1. Поясни важливість дотримання правил інтерв'ю.
2. Чому оповідач/оповідачка має надати дозвіл на оприлюднення свого інтерв'ю?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. У чому важливість свідка подій?
2. Чому для дослідження методом усної історії потрібно мати перелік запитань?
3. У чому полягає зміст кожного етапу інтерв'ю?

РОБЛЮ

1. Склади перелік запитань до батьків про подію свого народження.
2. Проведи інтерв'ю з батьками про подію свого народження.

ДУМАЮ

1. Чому під час інтерв'ю важливо дотримуватися етики поведінки?
2. Як негативні емоції можуть вплинути на зміст інтерв'ю? Як зупинити негативні емоції?
3. Переглянь інтерв'ю Софії з дитячою письменницею Ларисою Денисенко (https://youtu.be/w1G1LNtr_hk). Який досвід пропонує це інтерв'ю?

11 Писемні джерела

 Згадай, що ти прочитав за останні кілька днів, крім текстів у шкільних підручниках.

1. Писемне джерело

Ти вже знаєш, що для усного джерела потрібен *оповідач*. Якщо він зникає, то з ним зникають його знання. Тому для збереження і передавання інформації люди навчилися використовувати знаки. У давнину ними були малюнки чи подряпини на дереві, кістці, камені, глині. Так було винайдено писемне джерело.

Писемне джерело — предмет, на якому записували інформацію.

Таке джерело називають історичним документом.

На підставі зовнішнього вигляду писемного джерела і матеріалу, на якому воно зафіксоване, історики визначають, хто, коли і де його створив.

Матеріалам, на яких у ранні часи фіксували зображення і тексти, не вистачало надійності та зручності. Через це людина постійно їх змінювала. Однак глиняні таблички були крихкі та важкі, кора дерев не підходила для великих повідомлень, очерет для папірусу ріс не скрізь, а шкіра молодих тварин, з якої виготовляли пергамент, була дорога. Дешевшим, легшим і зручнішим став папір, який винайшли майже 2 тисячі років тому в Давньому Китаї.

Цей напис на висушених глиняних табличках вважають найдавнішим писемним документом. Напис не розшифровано — ймовірно, він стосується господарства.

1. Які символи помітні на цих табличках?
2. Що вони можуть означати?

Використання сталого набору знаків започаткувало писемність. Різні спільноти створювали свою писемність. Перше письмо було малюнковим (піктографічним) — у формі малюнків (піктограм), що виражали конкретне значення. З часом піктограми почали спрощувати, і вони ставали несхожими на предмети, які зображували. Окремі піктограми позначали склади слів. Так з'явилися ієрогліфи в давніх єгиптян і китайців, клинопис — у Месопотамії.

Обговоріть разом

1. Як змінювалися зображення риби, птаха, сокири, стріли, пляшки в писемності Месопотамії, Єгипту, Китаю?
2. Чи схожі зображення об'єктів (риби, птаха, сокири, стріли, пляшки) у цих видах писемності на початку і в пізніші часи?

Необхідність мати для кожного слова окремих символ змушувала людину, яка писала (писця), пам'ятати тисячі знаків. Фінікійці, які жили на Близькому Сході, почали позначати окремими знаками кожен приголосний звук. Так вони винайшли літери та алфавіт. За цим принципом створено більшість алфавітів на Землі, в тому числі й український алфавіт.

Сучасна латинська абетка	A B G D E F Z H	I K L M N	O P	Q R S T
Рання латинська абетка	A B C D E F Z H	I K L M N	O P	Q R S T
Грецька абетка	↑ A Δ Γ Δ Ε Ζ Β	Ζ Χ Ι Κ Λ	Μ Π	Ρ Σ Τ
Фінікійська абетка	← 9 ^ Δ 3 Y I 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20			

Порівняльна таблиця «Як фінікійський алфавіт став подібним на римський» (на темному тлі літери фінікійського алфавіту, а над ними — римського)

Писемні джерела, як і усні, доносять події такими, якими їх бачить і розуміє автор/авторка, а тому не завжди є об'єктивними. Автором/авторкою и можуть бути конкретна людина, група людей, організація тощо. Вони по-своєму бачать події. Зміст джерел залежить і від обставин, які впливали на автора/авторку, його/її обізнаності, освіченості, зацікавленості повідомити чи приховати інформацію. Інколи в джерелах наявна мова ворожнечі.

Мова ворожнечі — агресивні висловлювання, спрямовані на людину або групу осіб.

Жертвами мови ворожнечі можуть бути люди з іншим матеріальним становищем, кольором шкіри, релігійними віруваннями тощо.

2. Види писемних джерел

Для писемних джерел незмінним є поділ, про який ти вже знаєш: першоджерела, вторинні, третинні джерела. Їх класифікують ще й за іншими ознаками:

- видом матеріалу, на якому зроблено напис (глина, пергамент, папір тощо);
- способом створення (рукопис, машинопис, друк, електронний набір тощо);
- доступністю (рідкісні, масові);
- мовою написання;
- місцем походження (українські, іноземні).

Учені-історики поділяють писемні джерела на такі види:

епіграфічні	написи на каменях чи будівлях, берестяні грамоти
літературні	художня література
літописи	літописи, хроніки, хронографи
актові	закони, постанови і розпорядження органів влади, угоди
преса	газети, журнали, інші періодичні видання
особисті	спогади, щоденники, автобіографії

Важливими джерелами для історії України є літописи.

Літописи — літературні твори історичного змісту з викладом подій у хронологічній послідовності.

Більшість літописів починається однаково — «в лѣто» (літо-рік), тому ці твори називають літописами. Писали їх переважно церковнослов'янською мовою із численними вкрапленнями місцевих слів. В інших європейських країнах такі твори називали «хроніками», їх писали здебільшого латинською мовою.

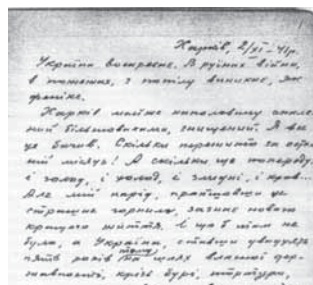
Класифікуй подані писемні джерела. До якого виду вони належать?

1. Графіті
(Софія Київська,
XI—XII ст.)

2. Титульна сторінка
часопису (Лубни,
1905 р.)

3. Із записів Аркадія
Любченка (Харків,
1941р.)

4. З «Повісті минулих літ»:

У літо 913 почав княжити Ігор після Олега.

У літо 914 пішов Ігор на древлян і, перемігши, наклав на них данину, більшу від Олегової.

У літо 915 уперше прийшли печеніги на Руську землю і, вчинивши мир з Ігорем, пішли до Дунаю.

5. З «Повчання Володимира Мономаха»:

А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов, — а за се почесть єсть од інших країв. Лінощі ж — усьому [лихому] мати: що [людина] вміє — те забуде, а чого ж не вміє — то того не вчиться.

6. Конвенція про права дитини (20 листопада 1989 року) (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року). Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91.

3. Аналіз писемних джерел

Уяви себе дослідником/дослідницею. Щоб дослідити писемне джерело, ти маєш дізнатися про нього якнайбільше, а також виокремити факти і судження, основне і другорядне, правду і фейки. Найкраще це зробити в такій послідовності:

1. З'ясувати **вид джерела**.
2. Встановити, якщо можливо, **ким, коли і де** створене джерело.
3. Уточнити, **про кого або про що** йдеться в тексті. На цій підставі можна буде зрозуміти — це первинне джерело чи ні.
4. Визначити, **що саме стверджується** про це. Виокремити в джерелі **головне**, те що цікавить, з'ясувати **факти**.
5. Критично проаналізувати джерело **на об'єктивність** інформації. Автор/автори джерела (документа) можуть захищати свою точку зору, писати неправду. Через це легко помилитися, безоглядно повіривши їм. Щоб уникнути цього, варто використовувати якомога більше джерел.
6. Наприкінці зробити висновок про **користь** джерела і як його можна використати для історичних досліджень.

Проаналізуй подане джерело за наведеною вище послідовністю.

Із виступу Симона Петлюри, члена Директорії УНР під час проголошення Злуки (об'єднання) УНР та ЗУНР. 22 січня 1919 р.

Громадяне! Тільки тоді ми будемо кричати «Слава!» вільними грудьми, коли зміцнимо нашу владу, коли настане спокій на нашій землі. Всі, як один чоловік, станьте плечем до плеча на оборону рідного краю від ворогів наших. Я, як Отаман всього війська Українського, кажу вам, що

зо всіх боків оточені ворогами. Не слів, а діла чекає від вас Українська Народня Республіка. Доведіть своєю чесною роботою свою любов до неї, доведіть, що ви гідні сьогоднішнього свята. Я сам буду кричати з вами «Слава!», коли ні одного ворога не буде на нашій території. Перед вами пройшло Українське Республіканське Військо, котре не щадить свого життя й сил у боротьбі з ворогами. Допоможіть же і ви йому оджею, харчами. Підтримайте ж Республіку, котрій ви кричите «Слава!», не словом, а ділом.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

РОЗУМІЮ

1. Доповни визначення поняття «літопис» так, щоб воно стало точнішим — «послідовний запис історичних подій, зроблений їхнім сучасником». Яку ознаку пропущено в наведеному визначенні?
2. Чи є книга на фото першоджерелом? Відповідь обґрунтуй.
3. Яким поняттям можна охарактеризувати заклики до насильства, приниження і образи особи чи соціальної групи?

РОБЛЮ

1. За допомогою пошукових систем знайдіть по одному джерелу соціального або історичного змісту, що відповідають поділу на види. Впишіть його назву в таблицю.

епіграфічні	
літературні	
літописи	
актові	
преса	
особисті	

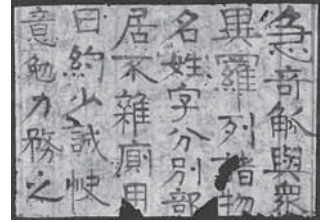
2. Що спільного і відмінного в поданих зображеннях писемних джерел? Визнач по дві спільні і по дві відмінні ознаки.

Папірус із єгипетськими ієрогліфами

Сувій із пергаменту

Папір із китайськими ієрогліфами

3. Напиши своє ім'я іноземною мовою, яку вивчаєш у школі. За допомогою фінікійського алфавіту, поданого в підручнику, знову спробуй написати своє ім'я в перекладі з іноземної на фінікійську. Чому не всім із твоїх однокласників/однокласниць це вдалося?

ДУМАЮ

1. У чому полягає важливість джерелознавства як історичної дисципліни, яка вивчає історичні джерела та використання їх в історичних дослідженнях?
2. Під час дискусії вчених один із них сказав, що знайшов рідкісне джерело, яке допоможе відповісти на всі запитання щодо конкретної проблеми. Інший сумнівався і запропонував перевірити це джерело на достовірність, адже точність важливіша за все. Кого ти підтримуєш? Аргументуйте відповідь.
3. Чи завжди потрібно зіставляти джерела інформації щодо їх достовірності та повноти?

Використані джерела

Визначення країна:

з Вікіпедії <https://cutt.ly/bmFQbEv> <https://cutt.ly/xmFQWA8>

зі словника <https://cutt.ly/xmFQWA8>

Піктограма країни <https://icons.ru/icon/60425/%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0>

Зображення «Ангели добра» - https://image.isu.pub/191205120029-e72f8a06ac9a7b39eb285d14bc7e2720/jpg/page_1.jpg

Зображення «Разом ми сила» https://static.ukrinform.com/photos/2017_10/1507935998-1502.jpg

Зображення «Пасхальні яйця» https://static.ukrinform.com/photos/2018_12/1544011859-262.jpg

Уривки зі статті «Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом» <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>

Уривок зі статті «Волонтерство — все, що потрібно знати» <https://givingtuesday.org.ua/blog/volonterstvo-vse-scho-potribno-znati/>

Зображення хлопця зі смартфоном https://akzent.zp.ua/wp-content/uploads/2020/10/1__upload_iblock_ff2_ff2b7d464cd147517a2b595a81bded63.jpg

Зображення дівчини у візку https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRU4ZC4NeJ3OdEmoyDcgPbAPacQqXZkXilx_TYDjFSrHzm_E6DNyC2silDteyCCKlbbFScgYvT09djMQ&usqp=CAU

Зображення «Вхід до будівлі» https://images.ua.prom.st/2857447466_2857447466.jpg?PIMAGE_ID=2857447466

Зображення «Африканські раби» https://ichef.bbci.co.uk/news/976/cpsprodpb/11A5F/production/_113278227_gettyimages-188005118-1.jpg

Зображення рабів у Римі <http://e-derslik.edu.az/books/240/assets/img/page108/2.jpg>

Колажі «Україна» https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSyh5aVD1Ak8qDRnluW1vKmdEJmWWx-JkjfZSSq9KzMx_MwGtav8-8Sfb0BynXSg7_09MU&usqp=CAU

<https://poshtivka.org/wp-content/uploads/2017/06/formuvannya-pozytyvnogo-imidzhu-Ukrayiny.jpg>

Колаж «Джерела інформації» <https://poshtivka.org/wp-content/uploads/2017/06/formuvannya-pozytyvnogo-imidzhu-Ukrayiny.jpg>

Зображення «Вікіпедія» https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/a6/Sources_of_information.png/800px-Sources_of_information.png

Яків Головацький про прапор <http://univd.edu.ua/uk/news/7560>

Зображення герба Малої Русі https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Volhynia_-_Russia_Major_-_Russia_Minor_-_Gro%C3%9Fes_Wappenbuch.jpg

Зображення прапору української гвардії <http://xn--80a2abdd.xn--j1amh/istoriya-zhovto-blakitnogo-praporu/>

Зображення плакату 1917 року <https://old.uinp.gov.ua/page/ukrainska-revolyuetsiya-1917-21>

Зображення ID картки <http://s8.hostingkartinok.com/uploads/images/2016/09/72baf547ff7fead1d82c3816027904ff.jpg>

Зображення сім'ї перед телевизором [https://www.liveabout.com/thumb/c0TkqcFNEAegyR5Dd16nwhrEcnl=/768x0/filters:no_upscale\(\):max_bytes\(15000\):strip_icc\(\)/200407824-003-56a99a693df78cf772a8cbf1.jpg](https://www.liveabout.com/thumb/c0TkqcFNEAegyR5Dd16nwhrEcnl=/768x0/filters:no_upscale():max_bytes(15000):strip_icc()/200407824-003-56a99a693df78cf772a8cbf1.jpg)

Зображення рук https://img2.abo.media/upload/article/o_1deto2tthba21q9110aj1miq1i7v1k.jpg

Таблиця Менделєєва <https://babyplus.ua/images/products/MZR-286302.jpg>

Зображення «У кінотеатрі» <https://rem-tv.net/sites/default/files/img/publ/38883618.jpg>

Використані джерела

Колаж «Історія іграшок»: <https://memepedia.ru/x-everywhere/>

Колаж «Суперечка» <https://pixabay.com/ru/photos/%d0%b4%d0%b5%d1%82%d0%b5%d0%b9-%d1%81%d0%bf%d0%be%d1%80-%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%ba%d0%b8-%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%ba-%d1%81%d0%bf%d0%be%d1%80%d0%b8%d1%82%d1%8c-4073799/>

Колаж про фейк <https://freesvg.org/1549444169>

Глиняні таблички https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a9/Tableta_con_trillo.png

Піктограми https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/65/Comparative_evolution_of_Cuneiform%2C_Egyptian_and_Chinese_characters.jpg/220px-Comparative_evolution_of_Cuneiform%2C_Egyptian_and_Chinese_characters.jpg

Порівняльна таблиця <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcQCvhY1LaLZQ87aJOQHAC6pncwfKk6MtzGvD7-gZTqRPaWGjtUZ0FPzr5ThxwNG6nPXCRDFFoDxXpiHCQ&usqp=CAU>

Графіті <https://pravlife.org/ru/content/graffiti-sofii-kievskoy-pamyat-odrevney-rusi>

Сторінка Часопису https://history.sumy.ua/media/k2/items/cache/48ee1e8a0a8f50dce4f8cb9ab418e211_L.jpg

Із записів А.Любченка <https://m.day.kyiv.ua/sites/default/files/main/articles/17052013/8photo2.jpg>

З Повісті минулих літ <http://litopys.org.ua/litop/lit03.htm>

З Повчання В.Мономаха <http://litopys.org.ua/litop/lit27.htm>

З Конвенції...https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

З виступу С.Петолюри <https://old.uinp.gov.ua/news/informatsiini-materiali-do-100-richchya-progoloshennya-akta-zluki>

Зображення Конституції України <https://grenka.ua/78752/Konstitutsiya-Ukraini>

Зображення папірусу https://www.123rf.com/photo_108866195_ancient-papyrus-with-egyptian-hieroglyphs-the-names-of-the-goddess-of-isis-left-and-the-god-of-the-u.html

Зображення пергаменту <https://scottmanning.com/wp-content/uploads/2016/06/deadseascroll.jpg>

Зображення папери https://media.sciencephoto.com/image/c0178961/800wm/C0178961-Early_Chinese_paper_document.jpg